

anyanyelven való tanítást és igehirdetést, ápolja az új tapasztalati tudományokat...¹⁶ Kalmár műveiben ezen összetevők keresése nem okoz gondot, és világnyelv-tervezetének más hasonló próbálkozásokkal való szembenállása is könnyebben magyarázhatóvá válik.

Visszatérő metafora, hogy a pietisták – az általános egyházi kereteken belül megmaradva – a megújuló hit kovászaként lépnek fel: szemben a természetistenítőkkel, akik filozófiája Kalmár szerint savanyúkovász a megújuló emberiség számára.

HEGEDŰS BÉLA

Magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági könyvek a felvilágosodás korában. Bertits Ferenc pécsi pap a *Mindenes Gyűjtemény* című folyóiratban¹, 1790-ben, egy addig teljesen figyelmen kívül hagyott, de igen fontos kérdésről fejtette ki véleményét: a gyermekeknek szánt könyvekről értekezett. Arról írt, hogy külföldön, az adott nemzet anyanyelvén számos értékes, kifejezetten a gyermekeknek íródott könyv lát napvilágot, éppen azért, hogy „a gyermekeket is az olvasásra tsábíthassák”. A német, francia és angol írók nem érzik méltóságukon alulinak, „ha az ártatlan kisdemeknek számokra készített filit- falat könyvetskék”-et adnak ki. A külföldi írók „Nem elégedtek meg azzal, hogy már ebben vagy abban a részben számos oktatások voltak másoktól kiadva, mind újabb-újabb fogásokat gondoltak ki, ezerféleképpen alkalmaztatták magokat hozzájuk, az ő gyermeki hajlandóságukat ezer úton-módon faragták.” Éppen ezért a művelt európai nemzetek gyermekei közül „ma már alig van egy-egy „a ki a könyvekben nem gyönyörködne.” A cikkíró igen keserűen állapítja meg, hogy ezzel szemben nálunk, Magyarországon, egészen más a helyzet. Nincsenek magyar nyelvű gyermekkönyveink, az iskolás gyermekek alig olvasnak.

Bertits mellett számos felvilágosodás kori szerző véli úgy, hogy a gyermekek kezébe magyar nyelvű olvasmányokat kell adni, mégpedig színvonalas és értékes könyveket. Ez azonban nem volt egyszerű, hiszen alapvetően igen kevés gyermek- és ifjúsági könyv volt hozzáférhető a felvilágosodás kori Magyarországon.

Ha csoportosítani akarjuk a 18. század utolsó harmadában és a 19. század első éveiben magyar nyelven megjelent, gyermek- és ifjúsági olvasmányul szolgáló könyveket, megállapíthatjuk, hogy három fő témakör alakítható ki. Az első csoportba a gyermekek és ifjak vallási nevelését segítő művek tartoznak. Ezek száma igen jelentős, fordítások és magyar szerzőktől származó eredeti művek is találhatóak közöttük. Ezekkel tanulmányunkban nem foglalkozunk. A második, és legnagyobb csoportba olyan műveket sorolhatunk, amelyek, bár szórakoztató olvasmányok, fő céljuk a helyes erkölcsi elvek meggyökereztetése a fiatalokban. A harmadik csoportba tartoznak azok a könyvek, amelyek nem tekinthetők iskolai használatra szánt tankönyvnek, mégis tudományos ismereteket nyújtanak.

Első ifjúsági műveink fordítások voltak. 1755-ben Kassán jelent meg Haller László fordításában, Barkóczy Ferenc egri püspök kiadásában, a fordító halála után négy évvel, Fenelon *Telemachos kalandjai* című munkája², (*Les Aventures de Télémaque*, 1699.) amelyet a szerző, aki XIV. Lajos király unokáinak udvari nevelője volt, nem kifejezetten gyermekek számára írt. A regény az antik görögök világát mutatja be, de egyik célja éppen a mitológia megismertetése a fiatal

¹⁶ SZENT-IVÁNYI Béla: *A pietizmus Magyarországon*, Bp., 1936. 16; 18.

¹ BERTITS Ferenc: [*A magyar nyelvről*]. = *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed. 173–176. és 177–183.

² [FÉNELON, François de Salignac] Fenelóni Saligniák Ferenc: *Telemakus bujdosásának történetei*. Ford. HALLER László. Kassa, 1755. 363.

olvasókkal, bár emellett számos állambölcseleti, erkölcsi tanulsággal és felvilágosult elvvel is szolgál. A mű közel két évszázadon keresztül a francia iskolások kedvelt olvasmánya volt. A Hal-ler László féle magyar fordítás is igen sikeresnek bizonyult, a következő években további három kiadás is készült.³ Fenelon munkáját 1753-ban Zoltán József erdélyi orvos is lefordította magyarra, de ez a fordítás csak 1783-ban látott napvilágot, és már megjelenésekor elavultnak hatott.⁴

A másik, eredendően nem az ifjúságnak szánt, de mégis igen népszerű ifjúsági könyvvé vált mű, amely a felvilágosodás kori Európa gyermekeinek körében jól ismert és olvasott könyv volt, Daniel Defoe, *Robinson Crusoe* (*Robinson Crusoe*, 1719.) című munkája. A művet, mint az egyetlen, gyermekek számára hasznos és értékes olvasmányt, Rousseau ajánlotta *Emil* című pedagógiai regényében, 1762-ben, a szülők és nevelők figyelmébe. Ezt követően indult meg a Robinson-fordítások áradata Európában.⁵ Németországban, a filantropista elveket valló pedagógus, Campe dolgozta át Defoe művét gyermekek számára. (*Robinson der Jüngere*, 1779.) (Száz év alatt hetvenhét kiadása jelent meg Németországban.) A mű a rousseau-i természetes nevelés szolgálatában áll. Mindent megtanulhat ebből a könyvből a gyermekolvasó, ami számára hasznos, ami erkölcsileg és értelmileg a javát szolgálja. Szó esik a műben távoli földrészek természeti viszonyairól, növény és állatvilágáról, melyek a gyermek természetrajzi és földrajzi ismereteit bővítik, olvashatnak a földrégések okairól, a tűzhányókról éppúgy mint a szőlő- és burgonya-termesztésről. A legfontosabb erkölcsi szabályokat a gyermekek számára jól érthető példákön keresztül világítja meg a szerző. Szól a vallási türelem fontosságáról, a szülők iránti szeretetről és tiszteletről, a munka fontosságáról, a megfontolt viselkedés hasznáról és sok más dologról.

Magyar nyelven is a Campe-féle fordítás vált ismeretessé, amelyet először Gelei József tanár, és ismert tankönyvszerző ültetett át magyarra 1787-ben.⁶ A fordító bevezetőjében megfogalmazza, miért ajánlható a szülőknek és a gyermekeknek a mű: „Ez a könyv a szüléket tanítja az ő gyermekeikkel való bánásra, s azoknak bölts nevelésekre, a gyermeki gyenge szíveket pedig észrevehetetlenül elkészíti az emberiség gyengéd érzéseinek elfogadására és olly kedveltető módon tanítja azokat, hogy a tanításbeli munkát és unalmat nem is érzik, pedig azokban sok hasznos dolgokat tanulnak meg.”⁷ Gelei itt megfogalmazza azokat az ismérveket, amelyekkel egy jó gyermekkönyvnek rendelkeznie kell. Ez meg is magyarázza a könyv hihetetlen sikerét és népszerűségét. A nyelvész Gyarmathy Sámuel szintén lefordította Campe Robinzonját⁸ 1794-ben.⁹ Bár Gyarmathy hangsúlyozza, hogy fordítása a harmadik német kiadás alapján készült, megállapítható, hogy „a fordítás nem más, mint Gelei fordításának megszólalásig hű másolata... a leplezetlenebb irodalmi visszaélés. ... Plagium, s mindenesetre a legvaskosabbak közül való.”¹⁰

Robinson történetének népszerűségét, és gyermekek számára hasznos voltát nemcsak a tömegesen megjelenő fordítások igazolták, hanem a témában hozzá hasonló „eredeti” művek szintén jelentős száma. Az úgynevezett „robinzonádok” az eredetinek szabad átdolgozásai. Csaknem minden európai nemzet megalkotta a maga Robinzonját. Az első német robinzonád már az eredeti

³ Mindhárom Kassán, 1758-ban, 1770-ben és 1775-ben.

⁴ FÉNELON: *Telemakusnak, az Ulisszes fiának bujdosásai*. Ford. néhai ZOLTÁN József 1753-ban. Kolozsvár, 1783. 587.

⁵ Vö.: TURZÓ Ferenc: *Roboinzon és a mi Robinzon irodalmunk*. Nyitra, 1899.

⁶ CAMPE, J. H.: *Iffabbik Robinzon*. Íródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra. Fordítódott németből magyarra GELEI József által. Pozsony, Patzkó, 1787.

⁷ Gelei bevezetése. 7.

⁸ CAMPE, J. H.: *Iffabbik Robinzon*, mely a gyermekek gyönyörködtetésekre és hasznos mulatságokra németül K. J. H. által irattatott. Ford. GYARMATHY Sámuel. Kolozsvár, 1784. 436.

⁹ Második kiadás: Nagyenyed, 1830.

¹⁰ TURZÓ Ferenc: *i. m.* 45.

Defoe mű megjelenése után három évvel, 1722-ben napvilágot látott, ugyanekkor egy olasz Robinzon is megjelent. Ezt követte a következő évben egy francia, később cseh, dán, lengyel, holland, ír, görög Robinzonok is születtek.

Szentiványi László már 1797-ben lefordított egy német robinzonádot¹¹, majd annak folytatását¹² (1802-ben) magyarra, nem az „elméjeket holmi mély tudományokban nyugtalanító érdemes férfijak” számára, hanem az ifjabb nemzedék kedvéért.

1805-ben látott napvilágot először magyarul báró de Manx lengyel generális utazásainak története,¹³ amely szintén a robinzonádok sorába tartozik. Az Európa-szerte népszerű könyv 1813-ban ismét megjelent, majd 1817-ben egy német fordítás nyomán kiadták folytatását is.¹⁴

Első bibliográfusunk, Sándor István 1791-ben Győrben tette közzé *Jelki András kalandjai* című művét, amely már nem fordítás, hanem eredeti munka, de kétségkívül a robinzonádok sorába tartozik. Ugyanígy Szekér Joachim, ferenc rendi szerzetes 1808-ban megjelent *Magyar Robinson*¹⁵ című műve is ebbe a csoportba sorolható. Egyik mű sem készült kifejezetten ifjúsági olvasmánynak, de mindkettőt, mivel oktató célzatú, erkölcsi tartalmú kalandregények voltak, szívesen adták a fiatalok kezébe.

Az ismeretterjesztő ám egyben szórakoztató művek közül ki kell emelni Campe többi, az ifjúság számára írott munkáját. Az Amerika felfedezéséről szóló mű, mely szintén Európa-szerte népszerű volt, hazánkban is megjelent 1793-ban Kolozsváron, Gyarmathy Sámuel átültetésében.¹⁶ A könyv három térképet is tartalmaz, amelyeken a gyermekek nyomon követhették Kolombusz útját, és megismerhették az új földrész természetföldrajzi jellegzetességeit.

A szórakoztató de erkölcsi tanúságokat is tartalmazó művek közül meg kell említeni Aesopus erkölcsi mondanivalót hordozó meséinek gyűjteményét, amely magyarul 1767-ben jelent meg.¹⁷ Ez a könyv eredetileg szintén nem gyermekeknek íródott, ám mégis gyermekkönyvként tartjuk számon. A gyönyörű fametszetekkel illusztrált mű népszerű olvasmány volt a fiatalok körében. Tíz évvel később Kolozsváron ismét kiadták Aesopus meséit két kötetben.¹⁸

A gyermekek és ifjak erkölcsi nevelését, jellemük formálását számos felvilágosodás kori szerző tartotta fontos célnak. 1777-ben Kolozsváron jelent meg egy kis könyv, amely rövid tanulságos történeteken keresztül kívánt erkölcsi útmutatást adni a fiataloknak.¹⁹ Több fordításban és kiadás-

¹¹ *Róbert Péter született anglus élete s különös története...* Ford. SZ. SZENTIVÁNYI László. Pozsony és Pest, 1797.

¹² *Róbert Péter született anglusnak egy lakatlan szigeten tett második utazása...* Ford. SZ. SZENTIVÁNYI László. Pozsony és Pest, 1802.

¹³ *Báró de Manx, Lengyel ország conf. generalisának a tengeren és szárazon tett tsudálkozás-ra méltó története,* összev szedettek és magyar nyelven ki adattak hív unokája által. Pozsony, 1805. A második kiadás ugyanott 1813-ban jelent meg.

¹⁴ *Szajás Péter urnak ama híres B. de Manx keresztfjának hadi, vadászat és utazásbéli ritka tapasztalásai és története.* Német nyelvből véve. Pest, 1817.

¹⁵ *SZEKÉR Aloysius Joachim: Magyar Robinson,* vagy is Ujvári és Miskei magyar vitézeknek viszontagságai és azoknak a világ különféle részeiben történt csodálatos esetei. Egy eredeti költeményes igazság. Pest, 1808.

¹⁶ *CAMPE, J. H.: Amerika fel-találásáról,* a gyermekek és ifjak kedvéért Campe J. H. által németül irattatott hasznos és kedves könyv, melyet némelly hazájok nyelvében gyönyörködők magyarra fordítottak. Kolozsvár, 1793.

¹⁷ *Aezopusnak száz ötven meséi,* mellyek most ujra magyar nyelvre fordíttatván, mind a meséknek, mind azoknak magyarázatainak mutató tábláival együtt, és képekkel megékesítetvén, kiadattak. [Hely és év nélkül.] 1767. 184.

¹⁸ *Aesopus. Különb különb féle auktoroknak görög és deák nyelvből most ujra magyar nyelvre fordíttatott meséik.* Kolozsvár, 1777.

¹⁹ *Jeles gondolatok rövid történetekkel a nemes szívnek képzésére az ifjúságban.* Kolozsvár, 1777.

ban jelent meg a 18–19. század fordulóján Campe erkölcsi elveket megfogalmazó műve, az *Erkölcsei könyvecske*. 1789-ben látott napvilágot a Földi Ferenc-féle magyar fordítás²⁰, melyet még jó néhány követett.²¹ Ebbe a csoportba tartozik a másik neves német filantropista, Salzmann hasonló című munkája, az *Erkölcsei kezdőkönyv*, melynek fordítása 1803-ban jelent meg Pozsonyban.²² Jäger József 1809-ben adta ki a mesterséget tanuló fiatalok számára, Szegeden, erkölcsstani munkáját.²³

A felvilágosodás kori újságok élénk figyelemmel kísérték a sorra megjelenő új magyar nyelvű könyveket. A *Magyar Hírmondó* szerkesztője, Rát Mátyás, levelezőitől értesült a készülő munkákról és ezekről sokszor már a megjelenés előtt hírt adott a lapban:

„...hasznos dolog nem tsak a nyomtatott és világra jött könyveket, hanem azokat is, amellyek együtt vagy másutt a nyomtató sajtó alá vagy alól készülnek, hírré adni. Szinte ezt írhatom ama híres Franciaia Tanító Asszonynak, Bomon (Beaumont) Máriának azon nagy hasznú s mindenek előtt kedvet talált könyvei felől, mellyek Magazin név alatt, először Franciaúl, azután majd csaknem minden európai nyelvekre fordíttatva, az ifjúságnak, nevezetesen pedig a fejez népnek oktathatása végett, közre bocsáttattak... Most leg-közelebb pedig, Kolozsvárról hozzám küldött levelekben, több jeles könyvek között, a mellyek ottan a Ref. Kollégium könyv-nyomtató műhelyében rész szerént sajtó alatt vagynak, rész szerént nyomtatásra elkészültenek, ezt is olvasom: »Kisdedek Tár-háza«, mellyet Franciaia nyelven Beaumont Mária Asszony írt vólt Magazines Enfans titulum alatt, mostan Német fordításból Magyarra fordítva, nyomtatattik 8 rétű formában: a több Magazinjai – is ezen Asszonynak utánna következnek rövid időn, most éppen munkában lévén.»²⁴

Az újság által említett, az európai országok gyermekei körében igen népszerű mű 1781-ben, két kötetben jelent meg Kolozsváron, Derzsi János és Tordai Sámuel²⁵ fordításában magyar nyelven.²⁶ Ez a könyv főként leányok számára készült rövid erkölcsi-tanító írásokat tartalmaz.

A tanító, és egyben szórakoztató, gyermekek számára összeállított művek sorába tartozik Péczely József költőnek, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztőjének könyve, a verses *Haszonnal mulattató mesék*²⁷, és Kis János költő és műfordító műve a *Gyermekek és ifjak tárháza*.²⁸

²⁰ CAMPE, J. H.: *Erkölcsei könyvecske*. Íródott a pallérozottabb rendbéli gyermekeknek hasznokra. Fordítódott németből FÖLDI Ferenc által. Komárom és Pozsony. 1789.

²¹ 1790-ben Nagyszombatban, 1802-ben Nagyszebenben, 1806-ban Kolozsváron, 1818-ban ismét Nagyszebenben jelet meg a mű magyar fordítása.

²² *Salzmann Christian erkölcsi kezdőkönyve*, a véle való hasznos éléssel egybe, melyet a gyermekek kedvéért magyarra fordított BERSI Mihály. Pozsony, 1803.

²³ JÄGER József: *A mesterségek és kézművesek nevendékenyei erkölcsi iskolája*. Szeged, 1809.

²⁴ *Magyar Hírmondó* 1781. márc. 20. 164–165.

²⁵ Tordai Sámuel, híres református prédikátor, számos erkölcsi célzatú mű, köztük Gellert és Bunyan fordítója.

²⁶ *Kisdedek tudománnyal teljes tárháza*, mely azoknak sziveknek formáltatásokra, értelmeknek megvilágosztatásokra készítettett francia nyelven B. M. által. Mostan pedig magyar nyelvre fordíttatott. Kolozsvár, 1781.

²⁷ *Haszonnal mulattató mesék*, mellyeket rész szerint Esopusból vett, rész szerint maga tsinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvéért könnyen érthető versekbe foglalt PÉCZELY József. Győr, 1788.

²⁸ *Gyermekek és ifjak tárháza*, az elmét gyönyörködtető és nemes sziveket formáló apró történetek, beszélgetések utazások és versek. A mind két nemen lévő ifjúság számára egynehány nevezetes német írók munkáiból fordította Kis János. Pest, 1805.

A gyermekek számára nem elsősorban szórakoztató, hanem tudományos ismereteket is nyújtani kívánó művek sorából (amelyek azonban nem iskolai használatra szánt tankönyvek voltak) kiemelhetjük a franciából Klobusiczky Antal által fordított, és 1764-ben a pozsonyi Landerer nyomdában megjelent *Hasznos mulatság* című kötetet, amely a „kisedek tanuságára és hasznokra” készült „a tudni szükséges dolgokról”.²⁹ Neves énekszerzőnk, Szőnyi Benjámín, a sok kiadást megért *Szentek hegedője* című énekeskönyv szerzője fordította magyarra Rollin kisgyermekek számára készült népszerű fizikakönyvét, *Gyermekek fisikája* címmel 1774-ben.³⁰ Gyermekek számára a természetről való beszélgetéseket tartalmaz Christian Schulz, neves német pedagógus munkája, amelyet egy ismeretlen szerző fordított magyarra 1795-ben.³¹ Hasonló céllal készült a nyelvész Gáti István gyermekek számára írott rövid, mindössze 32 oldal terjedelmű természetrajzi könyve³², mely rendkívül világosan foglalja össze az ásványokról, növényekről és állatokról szóló legfontosabb tudnivalókat, kérdések és feleletek formájában, versbe szedve. Ide tartozik Bertuch, sok kiadást megért természetrajzi művének fordítása, amely nem kisgyermekeknek, hanem a tíz-tizenhat éves korosztálynak készült. A szépen illusztrált kötetet Márton József fordította magyarra, és Bécsben, Pichlernél jelent meg 12 részben 1805 és 1810 között.³³

Glatz Jakab³⁴, evangélikus tanár a korszak igen neves pedagógusa és népszerű ifjúsági írója volt. Gyermekek számára készített könyveit csaknem minden európai nyelvre lefordították. 1813-ban a *Hazai és Külföldi Tudósítások* adott hírt egyik legismertebb műve magyar fordításának megjelenéséről.³⁵

„Képes világ. Mulatva tanító Képes Könyv az ifjúság számára. Készítette Glatz Jakab. Ezen jól kidolgozott képes könyvben, a természet országa, Mesterségek, Technológia és élet, kiváltképpen pedig a Gyermeki világ béli leg interessánsabb tárgyak találtnak. Magyar fordítását dolgozta a ditséretes nyelvvisgálásáról esmértes Márton József úr. Az ebben található 36 réztáblák, nagy 4 gyed rét árkuson vannak szép világosítással; minden tábla többtöbb olyan dolgokat foglal magában, mellyek az Ifjúságot kedves időtöltéssel tanítják. Az árra papiros táblával 8 forint.”³⁶

²⁹ *Hasznos mulatság, az az a kisedek tanuságára és hasznokra a tudni szükséges dolgokrul egybeszedett kérdések és feleletek.* Frantziából magyarra fordította KLOBUSICZKI Antal. Pozsony, 1764.

³⁰ ROLLIN Károly: *Gyermekek fisikája*, avagy olly szép és hasznos tudomány sengéje, mellyben kevés példák által meg-mutatattik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket és együgyü embereket az Istennek sok féle tereméseiteiről való kegyes és kedves elmélkedésekre, és azokban nyilván való isteni böltsességet, hatalmat, jóságot vélek meg-esmértetni és tsudálatni. Magyarra fordította SZŐNYI Benjamin. Pozsony, 1774.

³¹ *A természetről való beszélgetések a gyermekek számára az ő értelmek világosíttására szívek nemesíttetésekre német nyelven írta S. K.*, a köz haszonra magyarra fordított. Nagyszében, 1795.

³² *Természet históriája*, mellyet a gyenge elmék kedvékért készített GÁTI István. Máramaros-sziget, 1792. További kiadások: 1795, 1798.

³³ BERTUCH, F. J.: *Természethistóriai képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére*, melly állatok, növények és ásványok képeit; a mesterségek, tudományok sok más oktatásra öszve válogatott tárgyaival együtt igen jó eredeti munkák szerént kimetszve és kifestve az ifjúság értékéhez alkalmaztatott tudományos magyarázattal előadva, deák és magyar leírással megbővítve némelly buzgó hazafiaknak munkájok által. 12 darab. Bécs, Pichler, 1805–1810.

³⁴ A felvidéki származású tanár hat évig, 1797–1803-ig működött Salzman schnepfenthali intézetében.

³⁵ *Hazai és Külföldi Tudósítások.* 1813. 228.

³⁶ A fordítás nem szerepel DRESCHER Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek* című 1934-ben megjelent bibliográfiájában, sőt annak IMRE István által szerkesztett, kiegészített, és 1977-ben a Tata-bányai Megyei Könyvtár által megjelentetett változatában sem.

A korszakban, igaz nem túl nagy számban, de napvilágot láttak nem oktató vagy nevelő célzatú, hanem pusztán a gyermekek szórakoztatását célul kitűző kis könyvek is. Ezek sorából megemlíthetjük a Kolozsváron először 1799-ben, majd új kiadásban 1808-ban megjelent kötetet, mely *Újj esztendei ajándék* címmel „egy gyermekbarát” tollából jelent meg, és rövid, szórakoztató verseket, állattörténeteket tartalmaz.³⁷ Hasonló tartalmú és célú a Gregor József által írt *Vidámító tavasz* című 1808-ban Eperjesen kiadott, mindössze nyolc lap terjedelmű kis füzet.³⁸ Érdekes, és a korszakban magyar nyelven egyedülálló munka egy gyermekek számára készült, matematikai játékokat, tréfás bűvész mutatványok leírását tartalmazó könyv, amelyet egy kalocsai nyomdász adott ki.³⁹

Miután röviden áttekintettük a felvilágosodás időszakában hazánkban magyar nyelven megjelent gyermek- és ifjúsági könyveket, elmondhatjuk, hogy a korszak kiemelkedő nyelvészei, mint Gyarmathy Sámuel és Márton József, jeles írói, mint Péczely József és Kis János, elismert pedagógusai, mint Gelei József, Gáti István és Glatz Jakab, de mások is, feladatuknak tekintették az értékes és színvonalas gyermekkönyvek összeállítását, fordítását. Bár a szakirodalom Bezerédj Amália művét, az 1836-ban megjelent *Flóri könyvét* tartja az első eredeti magyar gyermekkönyvnek, az elődök úttörő munkájáról, nemes erőfeszítéseiről is érdemes megemlékeznünk.*

FEHÉR KATALIN

Karacs Ferenc rézmetsző tevékenysége a korabeli sajtó tükrében. A hazai magyar nyelvű sajtó a 18. század utolsó évtizedeiben bontakozott ki. Első nemzeti nyelven kiadott újságjainkban és folyóiratainkban – melyek irodalmi és enciklopédikus jellegűek voltak – előbukkant számos, a felvilágosodás időszakában felvetődött probléma, így természetesen a korábbiaknál jóval nagyobb számban megjelenő könyvek és sajtótermékek illusztrációival, és az illusztrációk művészi értékeivel foglalkozó kérdések is.

A felvilágosodás kori periodikákban hatalmas, mindmáig kiaknázatlan forrásanyag rejlik. Irodalmi és művészeti életünk e megújuló korszakában egyre több művész akadt, aki a rézmetszés mesterségét, a könyvek és folyóiratok illusztrálását, a térképkészítést választotta élethivatásul.

A rézmetszés az ötvösművészetből fejlődött ki, később azonban önálló művészeti ágból, (melyet Lucas Cranach, Albrecht Dürer és Andrea Mantegna olyan magas fokon művelt) később sokszorosító műfajjá vált¹. Gyakran használták jeles festmények reprodukálására, a könyvnyomtatás elterjedésével pedig egyre inkább a könyvek illusztrálását szolgálta. A rézmetszés ebben az időben vált kézműiparrá, mesterei legtöbbször nem a saját rajzukat vészték lemezre. Az ilyen gyakorlati irányú rézmetszés különösen a fejlett nyomdaiparral rendelkező országokban fejlődött ki. Magyarországon már a 16–18. század folyamán a nyomdával rendelkező városok leg többjében jelentős rézmetsző kultúra alakult ki, és a rézmetszésnek olyan művésznek is bátran nevezhető képviselői voltak, mint Szelepcsényi György, Páldi Székely János vagy Csáky Antal.

A legismertebb magyar rézmetsző Karacs Ferenc volt. Őt tartják a 19. század első felében működő legnagyobb és legeredményesebb magyar térképmetszőnek. A német nyelvű térképek uralma

³⁷ *Újj esztendei ajándék*. A jó igyekezetű fiúgyermekeknek ajándékozza egy gyermekek baráttya P. J. Kolozsvár, 1799. és új kiadás. 1808.

³⁸ GREGOR JÓZSEF: *Vidámító tavasz*, az oskolába járó nevendék ifjúságnak gyönyörködtetésére. Eperjes, 1808.

³⁹ TOMENTSEK JÁNOS: *A kis táltos, avagy utmutatás a természeti varázslásból*. Kalocsa, 1803.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült.

¹ Vö.: TÓTH Béla: *A debreceni rézmetsző diákok*. Bp. 1976. 5.